

הלכות נטילת ידיים במים חמים

אוריאל פרנק*

ראשי פרקים:

מאמר זה פורסם ב"דף קשר" - עלון ישיבת ההסדר "שבות ישראל", גיליון 81, מרחשון תשנ"ו

- א. סוגיות התלמוד
- ב. שיטות המפרשים בביאור היחס בין הסוגיות
- ג. שיקולים לפסיקת ההלכה
- ד. פסיקת הראשונים
- ה. דין מים חמים שהתקררו
- ו. הגדרת יד סולדת
- ז. סיכום וטבלה

במאמר זה נברר: מהי טמפרטורת המים המותרת לנטילת ידיים¹; האם מותר ליטול ידיים במים חמים, או במים שהיו חמים. בימים הקרים דין זה מצוי יותר, כיון שאז נעים יותר ליטול ידיים במים חמים.

א. התלמוד הבבלי בפרק שמיני במסכת חולין עוסק בשאלה זו בשתי סוגיות שונות. בסוגיא

הראשונה (דף ק"ה סע"א-רע"ב) מובאת ברייתא המחלקת בין נט"י לפני סעודה פת לבין נט"י אחר הסעודה לפני ברכת המזון, ונחלקו הדעות בפירוש ברייתא זו:

"מים ראשונים - נוטלין בין בחמין בין בצונן, אחרונים - אין נוטלין אלא בצונן, מפני שחמין מפעפעין את הידים ואין מעבירין את הזוהמא."

"מים ראשונים נוטלין בין בחמין בין בצונן" אמר רב יצחק בר יוסף אמר רבי ינאי: לא שנו אלא שאין היד סולדת בהן, אבל היד סולדת בהן - אין נוטלין בהן [רש"י: "סולדת" - נכוית, אם היד סולדת כהן - בטלו ונשתנו מתורת מים²].

* תודתי לחברי אבי שרף נ"י על עזרתו בליבון סוגיא זו. ההערות וההוספות [בסוגריים מרובעות] נוספו על ידי [-גם בציטוטים].

¹ במאמר זה נתרכז בנט"י שלפני סעודה ושלאחריה. לגבי נט"י לדברים אחרים (בשחרית וכדומה) עיין בשו"ע או"ח סימן ד' סעיפים א', ז' ונו"כ, לגבי השאלה האם להשוות נט"י שחרית לנט"י לפני הסעודה. (יש לדון בכך לפי דעות הראשונים בהסבר פסול חמין למים אחרונים).

² בספר "אור הישר" (עמ"ס חולין, עמ' 218, ד"ה רש"י) שואל הרב שמואל יצחק הילמן מניין לרש"י שיש בחימום המים משום שינוי מתורת מים? אולי הטעם הוא, שזו גזרת חכמים שמא יזק ויכווה. הוא מתרץ עפמש"כ במג"א שלא יתכן שפירוש "חמין שהיד סולדת בהן" - שהיד נכוית בהן ממש, שלפי זה אין חשש היזק, ולכן הסביר רש"י שזה מטעם שנסתנו מתורת מים.

אך קשה: הרי רש"י כותב כאן בפירוש ש"סולדת" = נכוית, ואיך אפשר להסביר את רש"י ע"פ מג"א שחולק עליו? לפי רש"י יש מקום להסביר שזו גזרה מחשש היזק, וצ"ע. וראה בסוף המאמר דיון בהגדרת "סולדת" ובדברי מג"א.

ואיכא דמתני לה אסיפא: "אחרונים אין נוטלין אלא בצונן", אבל בחמין - לא, אמר רב יצחק רב יוסף אמר רבי ינאי: לא שנו אלא שהיד סולדת בהן, אבל אין היד סולדת בהן - נוטלין, מכלל דראשונים - אף על פי שהיד סולדת בהן מותר.

ובדף ק"ו עמוד א' יש סוגיא נוספת:

איתמר: חמי האור³ - חזקיה אמר: אין נוטלים מהן לידים, ורבי יוחנן אמר: נוטלין מהם לידים; אמר רבי יוחנן: שאלתי את רבן גמליאל בנו של רבי, ואוכל טהרות [היה], ואמר לי: כל גדולי גליל⁴ עושיין כן.

לפני שנברר כיצד נפסקה ההלכה, נברר כמה שאלות⁵: מהו היחס בין שתי הסוגיות, ועל איזה פרט בסוגיא הראשונה נחלקו אמוראי א"י, חזקיה ותלמידו⁶ רבי יוחנן? האם עסקו בנט"י לפני הסעודה, או במים אחרונים? על אילו "חמי האור" נחלקו? על כל מים חמים שחוממו באש, בין חמין שהיד סולדת בהן ובין חמין שאין היד סולדת בהן? או רק על חמין שהיד סולדת בהן? ואולי רק על חמין שאין היד סולדת בהן? שני דברים ברורים ופשוטים: חזקיה ורבי יוחנן מדברים על אותה מציאות. וגם כל גדולי הגליל נטלו ידיהם באותם מים שעליהם נחלקו חזקיה ורבי יוחנן. על השאלה הראשונה ענו הראשונים שמחלוקת האמוראים במים ראשונים⁷.

ולגבי השאלה באילו "חמי אור" מדובר, יכולים להיות כמה אפשרויות:

אפשרות א': נחלקו בכל מים חמים; רבי יוחנן המתיר יצטרך לסבור כלישנא בתרא בהסבר הברייתא שמותר ליטול מים ראשונים אפילו בחמין שהיד סולדת בהן, ואילו לחזקיה שאוסר גם חמין שאין היד סולדת בהן, קשה מהברייתא, גם לפי לישנא קמא המחמירה, מכיון שאין אף לישנא שאינה מתירה ליטול ידיים אלא בצוננים (-כחזקיה).

אפשרות ב': נחלקו בחמין שאין היד סולדת בהן; רבי יוחנן סובר כברייתא⁸, ואילו חזקיה האוסר מוקשה עם הברייתא, גם לפי לישנא קמא.

ועוד הערה: בחי' חת"ס (חולין קה: ד"ה אבל היד) הוכיח מהתלמוד (מס' ע"ז לו סע"ב) שחימום מים אינו שינוי מברייתם. ולפי טעם רש"י יוצא שהתלמוד שם הוא רק לפי לישנא בתרא כאן, אך לפי לישנא קמא ביטול מים יכול לשנותם מברייתם.

³ "חמי האור" - להבדיל מחמי טבריא שבהמשך התלמוד עוסק בדינם.

⁴ בחידושי הר"ן ובספר האשכול הגירסא היא: "גליל עליון"; באו"ז: "גדולי העיר"; ובחידושי ריטב"א: "גדולי הדור".

⁵ כדי להכריע כאיזו לישנא לפסוק, חשוב להבין את מחלוקת חזקיה ורבי יוחנן. אם נדע שהמחלוקות מקבילות ונדע כיצד להכריע במחלוקת אחת - נדע להכריע באחרת.

⁶ בבבלי שבת קיב ע"ב ובעירובין כד ע"א איתא: "א"ל ר' יוחנן לחזקיה: רבי, שנית לנו... וראה תולדות תנאים ואמוראים לר"א היימאן (ח"ב, עמ' 656,420) שזהו חזקיה ברבי חייא הבבלי אשר חי בטבריא בתחילת תקופת האמוראים.

⁷ כן כתבו רבינו גרשום מאה"ג, רש"י, ועוד. ומניין להם שמדובר במים ראשונים? אולי מפני שכאשר כתוב בסתם "נוטלין מהן לידים", הכוונה בדרך כלל למים ראשונים.

⁸ ומהי דעת רבי יוחנן? לכאורה כל לישנא בהסבר הברייתא תואמת את דעתו, אך נראה יותר שרבי יוחנן כלישנא קמא בלבד. אפשר לדייק זאת מכך שרבי יוחנן חלק רק בחמין שאין היד סולדת בהן, ואם תדחה שאולי חלק רק בכך, להודיעך כוחו דחזקיה -- כוח דהיתרא עדיף!

אפשרות ג': נחלקו בחמין שהיד סולדת בהן; ואם כן מחלוקת חזקיה ורבי יוחנן כמחלוקת שתי הלישנות בפירוש הברייתא: רבי יוחנן המתיר ליטול ידיים אף בחמין שהיד סולדת בהן סובר כלישנא בתרא, וחזקיה - כלישנא קמא שמותר רק בחמין שאין היד סולדת בהן.⁹

נפרט יתרונות כל אפשרות, שהם הקשיים באפשרויות האחרות:
אפשרות א- נחלקו בכל חמין. פשטות כותרת המחלוקת: "חמי האור" בסתמא, מורה על כך שמדובר בכל חמין, לא שנא שאין היד סולדת בהן, ולא שנא שהיד סולדת בהן.
אפשרות ב- בחמין שאין היד סולדת בהן. ר"ג ברבי מעיד שכל גדולי גליל "עושין כן", משמע שכך היה מנהגם הרגיל תמיד, ומסתבר שנטלו ידיהם בחמין שאין היד סולדת בהן, וכלשון רבינו משה מקוצי¹⁰:
"דמסתמא כל בני גליל שהיו עושין כן - בחמין בינונים היו נוהגים" [=בחמין שאין היד סולדת בהן].

אפשרות ג- בחמין שהיד סולדת בהן. הסבר זה יותר פשוט, מכיוון שכך הברייתא תואמת גם את דעת חזקיה (-לפי לישנא קמא).

ב. שיטות המפרשים בביאור היחס בין הסוגיות

שיטת רש"י

רש"י כתב על דברי חזקיה: "אין נוטלין מהם" - מיס הראשונים, ופליג אללעיל, וחזקיה תנא הוא. נראה שרש"י סובר או כאפשרות א' או כאפשרות ב', לפיהן חזקיה אינו סובר כברייתא. מפירוש רש"י שלפנינו אין הכרע כיצד הבין, אך נראה שלר"מ מקוצי היתה גירסא אחרת בפירוש רש"י אשר לפיה מפורשת דעתו (כאפשרות ב')¹¹:

"ומפרש רבינו שלמה¹², שמחלוקתן בחמי האור שאינן כל כך חמין שתהא היד סולדת בהן. והדין עימו - דמסתמא... בחמין בינונים..." (-כנימוק הנ"ל).
וכר"מ מקוצי מסביר גם רבי שלמה לוריא את דעת רש"י¹³:

"ותמה אני איך עלה על דעת [בעלי התוס' החולקים על רש"י], שרש"י ע"ה נעלם ממנו לתרץ... [כאפשרות ג'], אלא [מדוע פרש רש"י כאפשרות ב' -] משום דסבירא ליה לרש"י דבוודאי חזקיה ורבי יוחנן פליגי בחמין שאין היד סולדת בהן... [מזה שרבי יוחנן הביא ראייה מאנשי גליל], וכי דרכן היה ליטול בחמין שהיד סולדת בהן? !... לא מסתברא כלל לומר שנהגו כך תמיד ליכוות ידן בחמין [שהיד סולדת בהן], אלא בחמין שאין היד סולדת בהן היו רוחצין

⁹ אפשר גם להסביר כאפשרות זו, חוץ מזה שחזקיה ורבי יוחנן הבינו את הברייתא באותו אופן, אך אחד מהם חלק על הברייתא (וכך הסביר באו"ז, לקמן).

¹⁰ סמ"ג, עשה כ"ז, הלי נט"י, קי"ב ע"א.

¹¹ אמנם בספר עצי אלמוגים (על שו"ע או"ח סי' קס) כתב שלא נמצא בספרים שלנו כגירסת רש"י שבסמ"ג, וכנראה גם ר"מ מקוצי לא גרס אחרת מגירסתינו, אלא בסמ"ג פרש את דעת רש"י (-כמו שהרחיב לפרש רש"ל ביש"ש).

¹² או כציטוט רש"ל את הסמ"ג: "ורש"י מפרש".

¹³ ים שלשלמה, חולין, פרק ח', סימן י"א. רש"ל מסביר כסמ"ג אע"פ שגרס ברש"י כגירסתנו.

אנשי גליל, ומשום עונג רוב נקיות עשו כך¹⁴. וא"כ חזקיה שאוסר אף כי האי גוונא - א"כ פליג על ברייתא דלעיל... אלא [לכן הוכרח רש"י לפרש שחזקיה-] תנא הוא ופליג".

אך רבינו יצחק מחבר "אור זרוע"¹⁵ הבין כנראה שרש"י אכן סובר כאפשרות ג', שנחלקו בחמי אור שהיד סולדת בהן. ומדוע הוצרך רש"י לומר שחזקיה תנא ופליג? והרי חזקיה תואם את הברייתא כפירושה בלישנא קמא! אלא רבינו יצחק הבין שלא יתכן שחזקיה ורבי יוחנן יחלקו בפירוש הברייתא (כמחלוקת שתי הלישנות בדעת רבי ינאי), ומה שהתלמוד מסר לנו שתי לישנות כיצד פרש רבי ינאי את הברייתא, זה לא מחייב שגם חזקיה ורבי יוחנן הסתפקו ונחלקו בפירוש הברייתא, וכנראה שלשניהם היה אותו פירוש בברייתא, ואנו לא יודעים מהו (-כאיזו מן הלישנות). אז אם אנו אומרים שאחד מהם תואם את הברייתא לפי אחת מהלישנות - חבירו מסכים איתו בפירוש הברייתא, אלא שחולק על הברייתא. ורש"י הכריע (כדרכו) כלישנא בתרא¹⁶, שנוטלין מים ראשונים בחמין אע"פ שהיד סולדת בהן, ולכן פרש שחזקיה חולק על הברייתא, ורבי יוחנן סובר כברייתא¹⁷.

שיטת רוב המפרשים:

בתוספות ד"ה "חמי האור" וכן בתוס' רא"ש הסבירו כאפשרות ג', שחזקיה ורבי יוחנן נחלקו כשתי הלישנות, ותמהו על רש"י מדוע נדחק לא לפרש כמותם אלא חידש "בחנים" שחזקיה תנא ופליג (כנ"ל, ולא כהבנת האו"ז). ובדרך זו הלכו רשב"א, רבינו נסים, ריטב"א (-בחידושיהם), רא"ש בתוס', האשכול ועוד.

כאמור, יש עוד אפשרות להסביר (-אפשרות א') שנחלקו בכל חמין, וכך מסביר הרב גריינימן¹⁸, ולפי הסברו הוכחת רבי יוחנן מגדולי גליל יכולה להתפרש כמו ר"מ מקוצי, ובכל זאת יש ראייה מגדולי גליל, כיון שחזקיה ורבי יוחנן אינם מברילים בין חמין שהיד סולדת בהן לאין יד סולדת בהן. אפשר שזו גם הבנת רש"י בסוגיא¹⁹.

¹⁴ או "מפני הקור וכדומה" - ח"י חת"ס לחולין קה: ד"ה שאלני [-צ"ל: שאלתי].

¹⁵ או"ז ח"א הלכות נט"י אות נ"ז. דבריו אינם ברורים כ"כ, וכנראה שר"מ בריש הבין אחרת (שו"ת חלקת יעקב חאו"ח סימן מ"ז, ריש עמ' סו; במהדורה ישנה: חלק ג, ע"ב).

¹⁶ כלומר, כך הבינו חזקיה ור' יוחנן את הברייתא, וכך הלכה (כר' יוחנן ולא כחזקיה שחולק על הברייתא), וראה לקמן הערה 23 וכן בהמשך המאמר כיצד פסק רש"י.

¹⁷ וכך עדיף יותר, מאשר להסביר ששניהם הבינו את הברייתא כלישנא קמא ושרבי יוחנן חולק על הברייתא, מכיוון שנוח יותר לומר שחזקיה תנא ופליג, שהרי חזקיה קדם לרבי יוחנן וקרוב יותר לתקופת התנאים. אך לגבי רבי יוחנן אנו יודעים שאינו תנא - ע"י תוס' כתובות ח. ד"ה רב תנא.

¹⁸ רח"ש גריינימן בחידושים וביאורים לחולין סימן טז, אות א.

¹⁹ לפי גירסתנו ברש"י, אך לא לגירסת רש"י שבסמ"ג - ועיין לעיל הערה 11. כמו כן בתחילת חידושי ריטב"א בסוגיא כתוב: "וסתמא קאמר אפי' היד סולדת בהן", אך מהמשך דברי ריטב"א שחזקיה יעמיד הברייתא כלישנא קמא, משמע שהבין כאפשרות ג'.

ראינו שתי מחלוקות בתלמוד, ונחלקן הראשונים האם המחלוקות מקבילות. נפרט את השיקולים להכריע במחלוקות:

שיקולים לפסוק כלישנא קמא:

1. יש שיטות שפוסקות בדרך כלל כלישנא קמא²¹.
2. לפי אפשרות א' וב' שחזקה חולק על הברייתא, עדיף שמחלוקתו עם הברייתא לא תהיה קיצונית (-רש"ל).

שיקולים להכריע כלישנא בתרא:

1. יש שיטות שפוסקות בד"כ כלישנא בתרא²², ויש שפוסקים רק בשל סופרים כלישנא בתרא²³.
2. בשל סופרים הלך אחר המקל, ולישנא בתרא להקל (-רשב"א).
3. את דברי התלמוד אחר לישנא בתרא: "מכלל דראשונים אע"פ שהיד סולדת בהן מותר" - ניתן לפרש כהכרעת

סתמא דגמרא כלישנא בתרא²⁴.

4. רבינו יצחק מביא באו"ז כראיה ללישנא בתרא את דברי התלמוד במס' תענית (יג.) שאלמלא הבעיה שמים שאובים

פסולים למקוה, מותר לטבול במים חמים. וכתב באו"ז: "וסתם חמין קאמר, לא שנא יד סולדת לא שנא שאין

היד סולדת בהן, והשתא [ק"ו:] כל גופו - עולה בהן, ידיו - מבעיא?!"

5. ייתכן שיש ראייה ממס' ע"ז ללישנא בתרא (ראה סוף הערה 2).

שיקולים לפסוק כחזקה:

1. הלכה כחזקה מכיוון שאין הלכה כתלמיד (=ר' יוחנן) במקום רבו²⁵.

שיקולים לפסוק כרבי יוחנן:

1. רבי יוחנן הביא ראייה לדבריו מגדולי גליל (-כ"כ הרבה ראשונים²⁶).

²⁰ ברור שלפסיקה כאחת הלישנות יש שתי השלכות: למים ראשונים ולמים אחרונים (ראה טבלת עזר).

²¹ בעניין כאיזו לישנא פוסקים, עיין מסכת ע"ז דף ז' ע"א בתוס', ברא"ש, בר"ן, ובאנצ'י תלמודית (ט, עמ' של-שלג).

²² עיין הערה קודמת, ובעניינינו כתבו טעם זה רא"ש (חולין, ח, ח) ובביאור הגר"א לשו"ע, ועוד.

²³ כך שיטת רש"י כפי שכתב בחולין נ. ד"ה כי פליגי דאקשתא: "דכל היכא דאיכא תרי לישני בגמרא: אי מידי דאורייתא הוא - זיל לחומרא, ובדרבנן - זיל בתר בתרא". וכ"כ כאן הרב גריינימן (הערה 18). ר"ן במס' ר"ה (דף ז. באלפס) כותב שכן דעת רי"ף ורמב"ם. וראה באנצ'י תלמודית (ט, עמ' שלא, הע' 312).

²⁴ כן כתב ר' זרחיה הלוי במאור הגדול (וכן כתב בשמו אחיינו ר' יהודה בן ברכיה), וכן כיוון לדעתו הרב גריינימן (הערה 18). אמנם, יש שגרסו אחרת: בכ"י מינכן ובכ"י רומי וכן באור זרוע כתוב "מכלל... בסוף שתי הלישנות, ורשב"א בתורת הבית גרס "מכלל... רק בלישנא קמא!

²⁵ ראה הערה 6. סברא זו הובאה ע"י רי"ף (ועוד) בסוגיא הסמוכה, בה חולקים חזקה ור' יוחנן בחמי טבריא.

²⁶ ביניהם: ר"ח, רז"ה, ריב"ב, ריטב"א, סמ"ג.

2. לפי רש"י מסתבר שהלכה כרבי יוחנן כי הברייתא כמותו.²⁷

ד. פסיקת הראשונים

רבי יצחק אלפסי בהלכותיו על מסכת חולין ציטט את הברייתא ורק את לישנא בתרא בקיצור לשון: "ודווקא חמין שהיד סולדת בהן, אבל פושרין²⁸ לית לן בה" [משמע שאפילו לכתחילה מותר בחמין שאין היד סולדת בהן].

אך בסוף פרק שמיני במסכת ברכות הרחיב רי"ף בדיני נט"י, וגם ציטט את מחלוקת חזקיה ורבי יוחנן בחמי האור, ולבסוף כתב ד"קיימא לן כרבי יוחנן בהא" [בחמי האור²⁹].
[ורא"ש במס' חולין, שציטט את רי"ף שבמס' ברכות, הוסיף שזהו כלישנא בתרא דלעיל].

רש"י, כפי שנחלקו הדעות בהסברו למחלוקת בחמי האור, כך נחלקו בדעתו בפסק ההלכה. בסמ"ג, בספר עצי אלמוגים³⁰, בספר מגן גיבורים³¹ ועוד הסבירו רש"י סובר כלישנא קמא, אך יש המסבירים שרש"י כלישנא בתרא: באו"ז, רי"מ הכהן בשעה³² ועוד.

רמב"ם, בין שאר דיני נט"י שבהלכות ברכות פרק ו', כתב כדלהלן (הלכה ט"ז):
"מים ראשונים בין בחמי האור בין בצונן, אחרונים אין ניטלין בחמין, והוא שיהיו חמים שהיד סולדת בהן, מפני שאין מעבירין את הזוהמה שאינו יכול לפשפש³³ בהן, אבל היו פושרין נוטלין מהן באחרונה".

א"כ פשוט שרמב"ם פוסק (בעקבות רי"ף) כלישנא בתרא.
אך צריך לעיין מה רוצה רבינו לחדש בהוספה המיותרת: "אבל היו פושרין נוטלין מהן באחרונה"? הרי כבר כתב שאיסור נטילת מים אחרונים בחמין, הוא דווקא בחמין שהיד סולדת בהן!
בכסף משנה תרץ שאלה זו:³⁴

²⁷ רח"ש גריינמן (הערה 18) ד"ה וכן.

²⁸ "פושרין" = מים חמים שאין היד סולדת בהן. כן ברור מלשון רי"ף, רמב"ם וכס"מ, רא"ה, המאורות, רא"ש, טור, דרישה (סימן קפא ס"ק ה'), לבוש, ואחרונים (משנ"ב..).

²⁹ לעומת חמי טבריא שפסק כחזקיה.

³⁰ בספר עצי אלמוגים (על שו"ע או"ח ס"י קס) מרחיב לדון בדעת רש"י לפי הבנת תוספות ור"מ מקוצי, ומסיק שרש"י סובר כהבנת ר"מ מקוצי, כלישנא קמא.

³¹ בספר מגן גיבורים (על שו"ע) כתב שכן נראה מרש"י ד"ה אין נוטלין [שאוומר שחזקיה חולק על הברייתא, וכנראה כהבנת רש"ל].

³² שער הציון לסי' קס אות לו.

³³ כן הגירסא בכל כתבי היד, ובדפוסים איתא: "לפשפש" (-הערת הרב יוסף קאפח. לפי הסברו, משמעות "לפשפש": "לבלוש, לחפש, לחטט ולנקות את הכלוך והזוהמה [והמלח] הנחבאים בשיפולי האצבעות ותחת הצפורנים").

יש עוד כמה שינויי לשון קלים שלא ציינתי, בין גירסת כתבי היד המצוטטת, לבין הדפוסים.

³⁴ הרב יוסף קאפח מציע עוד פתרון לשאלה זו (בפירושו למשנה תורה, עמ' תקצב, הערה נ"א).

“ואפשר [שהסיפא המיותרת] דלהתיר [במים אחרונים] ליטול בהן [=בחמין שאין היד סולדת בהן] לכתחילה אצטריכא ליה, דלא תיסק אדעתין דלכתחילה לא יטול בפורשין [=חמין שאין היד סולדת בהן], כדי שלא יבוא ליטול בחמין [-שהיד סולדת בהן]”.

ועוד הערה בדברי רמב"ם: בטעם פסול חמין שהיד סולדת בהן למים אחרונים, לשון רבינו שונה מגירסתינו בתלמוד.

בברייתא נאמר “מפני שחמין מפעפעין את הידים ואין מעבירין את הזוהמא”.

הרב נ”א רבינוביץ בפירושו על רמב”ם “יד פשוטה” כתב:

“הוסיף [רבינו] להסביר מדוע אמרו [חז”ל] אין החמין מעבירין את הזוהמא, ולכאורה זה נוגד את המציאות [דהא קחזינן שחמין מנקים הידים לא פחות טוב מפורשים או צוננים]! אלא [הסביר רבינו] שהטעם הוא מאחר שס”ב אינו יכול לשפשף³⁵ בהן עד שתעבור הזוהמה אלא יעבירן במים חיש מהר ולא יספיקו להעביר את המלח מעל ידיו”.

רבינו משה מקוצי פסק כרבי יוחנן, אך כאמור סובר שחזקיה ורבי יוחנן נחלקו בחמין שאין היד סולדת בהן, ולכן המחלוקות שונות, ועדיין איננו יודעים כאיזו לישנא פוסק. א”כ ברור שלדעתו מותר ליטול מים ראשונים בחמין שאין היד סולדת בהן, אך האם מותר גם בחמין שהיד סולדת בהן? והאם מותר גם במים אחרונים בחמין שאין היד סולדת בהן - כלישנא בתרא? לכאורה ניתן לדייק שאסור - כלישנא קמא (ובסמ”ג ציין את ההיתר המרבי), וכך הבין בב”י את דעתו³⁶.

רבינו יצחק מקורביל פסק בפירוש כלישנא קמא המחמירה:

“ומים ראשונים נוטלים בין בחמי האור, רק שלא תהא היד סולדת בהן, בין בצונן... אבל מים אחרונים אין נוטלים בחמין [=אף שאין היד סולדת בהן]”.

וכדעת סמ”ג וסמ”ק הכריע רש”ל, שהסביר בדעת רש”י כאפשרות ב’ כמו סמ”ג, שהיתר רבי יוחנן הוא רק בחמין שאין היד סולדת בהן, ועדיף לסבור כלישנא קמא שלפיה מתפרשת הברייתא לחומרא, וכך יוצא שאין מחלוקת קיצונית כל כך בין הברייתא לבין חזקיה.

רבינו יעקב בעל הטורים פסק במים ראשונים (טור או”ח סימן קס):

“חמי האור נוטלים מהם לידיים, אפילו הן חמין שהיד נכוית בהן”.

ובמים אחרונים פסק (טור או”ח סימן קפא):

“ואין ניטלין אלא בצונן, אבל לא בחמין מפני שמפעפעין את הידים ואין מעבירין את הזוהמא,

ודוקא [-אסור ב:] חמין שהיד נכוית בהם, אבל פורשין - שפיר דמי”.

בבית יוסף ובבית חדש ובטורי זהב ציינו שזוהי הכרעת הפוסקים כרבי יוחנן וכלישנא בתרא, וציין בב”י שהכי נקטינן, ודלא כסמ”ג וכסמ”ק. ובב”ח הוסיף שלפי פסיקה זו, צריך לומר שהטעם שכשרים חמין

³⁵ לפי גירסת כה”י צ”ל: אינו יכול לפשפש (=ליגוע) בהן, ולרבינו א”צ שפשוף הידים, אלא שיעברו מים על כל ידיו עד הפרק.

³⁶ ראה הערה 8, שלא כהבנת רש”ל בסמ”ג.

שהיד סולדת בהן למים ראשונים, שעדיין דין מים עליהם, והרתחתם אינה נחשבת שינוי מתורת מים³⁷. ובט"ז דן בדברי סמ"ג ורש"ל הנ"ל, שהוכיחו מהוכחת רבי יוחנן ממנהג גדולי גליל, שמדובר בחמין שאין היד סולדת בהן, ולכן הלכה כלישנא קמא (כנ"ל). בט"ז דוחה את הראייה³⁸ ומסביר שגדולי גליל לא נהגו כך תמיד, אלא משמעות "כל גדולי גליל עושין כן" כך: "שלא נהגו לדקדק אם המים הם רותחים שהיד סולדת בהן, [ו]ממילא אם אירע לפעמים שהיה כך - לא היו פוסלים בשביל זה."

מזן יוסף קארו פסק בדיני נט"י לסעודה (שו"ע או"ח סימן קס, סעיף ו):

"חמי האור, נוטלים מהם לידיים אפילו הן חמין שהיד סולדת (פירוש: כל שכריסו של תינוק נכוה הימנו,

שבת מ: בהם").

ובדיני מים אחרונים פסק (שו"ע או"ח סימן קפא, סעיף ג):

"אין נוטלין בחמין שהיד נכזית בהם, מפני שמפעפעין (פירוש: מבעבעין, מלשון 'שחין אבעבועות'

[ערוך]) את הידיים, ואין מעבירין את הזוהמא".

הגרא מצייין שפסק המחבר כרבי יוחנן וכלישנא בתרא, דקיימא לן בכל מקום כלישנא בתרא.

מסתמת רמ"א ניתן ללמוד שאף הוא סובר כהכרעת השו"ע כלישנא בתרא³⁹.

ה. דין מים חמים שהתקררו

בטרם נפרט את רשימת הפוסקים כדעות השונות, נדון בדין פרטי: האם צינור מים חמים מועיל, או שהמים נשארים באיסורם?

במים ראשונים, שהבעיה היא רק ללישנא קמא בחמין שהיד סולדת בהן, טעם הפסול הוא שבטלו ונשתנו מתורת מים (-רש"י⁴⁰), ויש מקום לומר שאינם יכולים לחזור להיחשב מים. ואכן נחלקו הפוסקים: ר' יוסף תאומים כתב בפמ"ג⁴¹ שמשמע מרש"י⁴² שאסור, וכן נראה לרבינו משה סופר בחי' חת"ס⁴³. אך בישועות

³⁷ ומתחילה היו מים, ואינם כחמי טבריא שלא היה להם שעת הכושר (-רי"ף בברכות ורש"י בחולין).

וכמו הב"ח על אתר כתבו לפניו בב"י ובלבוש.

³⁸ בחי' חת"ס (חולין קה: ד"ה שאלני [-צ"ל: שאלתי]) יש דחייה אחרת להוכחת סמ"ג ורש"ל: התוסי' מסכימים שגדולי גליל נהגו תמיד ליטול ידיהם במים אלה, והם היו חמין שהיד סולדת בהן, אך נצטננו מרתחתם, וחזקה שפוסל חמין שהיד סולדת בהן למים ראשונים, סובר שגם כשנצטננו עדיין אינם בתורת מים (ועיי' הערה 43).

הרב גריינימן (הערה 18) מציע הסבר אחר: תוסי' יכולים לומר כר"מ מקוצי שגדולי גליל נהגו ליטול בחמין שאין היד סולדת בהן, ואעפ"כ יש ראייה לרבי יוחנן שגם חמין שהיד סולדת בהן כשרים למים ראשונים, כי אם היה אסור ליטול בחמין שהיד סולדת בהן - אין מן הראוי לנהוג לחמם המים אפילו בפחות מסלידת היד, עכ"פ לגדולי גליל באופן קבוע, ומזה שנהגו כן - ראייה לרבי יוחנן שאף בחמין שהיד סולדת בהן נוטלים. (אך צריך עיון בעצם סברא זו, ואולי זוהי ההוה אמינא שמציע בכס"מ להסביר את ייתור לשון רמב"ם.)

[משום מה הרב גריינימן כותב שרבי יוחנן התיר רק בדיעבד, אך לשון ר' יוחנן: "נוטלין"!].

³⁹ כן נראה מדברי רבי חיים בנבנשת בשיירי כנסת הגדולה (הוצאת מכון הכתב, י-ם תשמ"ט, ח"א, עמ' 155, אות י').

⁴⁰ ראה הערה 2.

⁴¹ פמ"ג, א"א, ס"ק ח'. אך יעויין בחידושו לחולין "ראש יוסף".

יעקב חלק והתיר⁴⁴. וכמותו פסקו במשנ"ב⁴⁵ ובבא"ח⁴⁶. ואילו בכה"ח⁴⁷ כתב לצאת מידי מחלוקת ולהחמיר כפמ"ג אם יש מים אחרים⁴⁸.

לעומת זאת במים אחרונים, שיש בעיה לכו"ע בחמין שהיד סולדת בהן, טעם הפסול הוא שאין מעבירין את הזוהמא (-ברייתא), ולפיכך נראה שדין חמין שהצטננו כדין צוננים מעיקרא, כיון שעתה מעבירין הזוהמא.

ואכן רבינו מנחם המאירי שפוסק כלישנא בתרא, כותב בדין מים אחרונים שמותר בחמין שאין היד סולדת בהן, וכל שכן אם נצטננו⁴⁹. וכן פסק רי"מ הכהן במשנ"ב⁵⁰, ובכה"ח⁵¹.

⁴² חולין קה: - הסבר רש"י לטעם האיסור, כנ"ל.

⁴³ בחידושי חת"ם סופר (חולין קה: ד"ה אבל היד סולדת), מביא ראייה ממס' ע"ז (לז סע"ב) שבישולי גויים שהם דבר שנשתנה ע"י האור - נשארים בשינויים גם כשנצטננו, אך דוחה שאולי זה דוקא בבישול מאכל שאינו חוזר לברייתו, אך מים חמים שנצטננו הם כצוננים מעיקרא. ר"מ סופר מסיים שמכל מקום נראה לו מסברא שצינון המים לא מועיל.

וכך מוכיח בד"ה שאלני [-צ"ל שאלתי]: לפי תוספות שמפרשים את מחלוקת חזקיה ור' יוחנן בחמין שהיד סולדת בהן (-אפשרות ג'), כיצד יתפרש מעשה גדולי גליל (-קושית ר"מ מקוצי) - כנראה בחמין שהיד סולדת בהן ונפשרו מחמימותן, וחזקיה סובר שחמין שהיד סולדת בהן פסולים לנטילה כי נשתנו מברייתם וצינונם אינו מועיל.

ואילו בספר ישועות יעקב (על השו"ע סימן ק"ס) הוכיח בדיוק הפוך מחת"ס. מהוכחת ר"מ מקוצי מגדולי גליל שמדובר בחמין שאין היד סולדת בהן, רואים שלא העלה על דעתו אפשרות שגדולי גליל נטלו בחמין שהיד סולדת בהן והצטננו - משמע שר"מ מקוצי סובר שאם נצטננו המים חוזרים לכשרותם. א"כ, ביצועות יעקב הוכיח מדעת ר"מ מקוצי, ובחת"ס הוכיח מתוס', ונראה לענ"ד שכאן יש ללמוד מר"מ מקוצי כיוון שכל הדיון הוא לפי הפוסקים כלישנא קמא.

בעניין שינוי מים מברייתם יעויין בתלמוד בבלי עבודה זרה לח: ת"ר: הקפריסין... והחמין, והקליות שלהן [רש"י: אם זינן גוין] - מותרין. ופרש"י: והחמין - מים חמין, להא' אין מןתנין מברייתם ע"י האור. וראה עוד בשו"ת הר צבי (חיו"ד סימן קיב) מה שכתב בשם ב"ח ו"פני יהושע" דבמים לא שייך כלל ענין בישול, והסביר שבמים שעיקר ענין בישולם הוא החימום, נחשבים מבושלים כל זמן שהמים רותחים, משא"כ בשאר תבשילין שהבשול משנה את גוף הפרי, לכן אף כשנצטננו לא נפקע מהם שם בשול. וע"ע בבית יוסף (אורח חיים סימן קס אות א ד"ה צריך שיהא), בשו"ת חלקת יעקב לרב מרדכי יעקב ברייש (חאו"ח סימן מ"ז, עמ' סו, אות ד והערה א), בשו"ת מנחת יצחק (חלק ב' סימן נא ד"ה א. הנה), ובשמירת שבת כהלכתה (חלק ראשון עמ' ג') - לגבי דבר לח שנצטנן, אם שייך בו בישול אחר בישול).

⁴⁴ על שו"ע או"ח סי' קס. ראה הוכחתו באמצע ההערה הקודמת.

⁴⁵ סימן קס, ס"ק כז; שעה"צ לח. וכן הסיק הרב מרדכי יעקב ברייש בשו"ת חלקת יעקב (חאו"ח סימן מ"ז, עמ' סז, אות ו).

⁴⁶ בן איש חי, שנה א', פרשת אחרי, יז.

⁴⁷ סימן קס, ס"ק לב.

⁴⁸ ובשו"ת מנחת יצחק (ח"ב, סי' נ"א) דן הרב וייס במים שהיו רותחים בבקבוק גומי (שמשתמשים לרפואה) אם ראויים לנט"י לסעודה ולנט"י שחרית.

⁴⁹ בית הבחירה על חולין קה.

⁵⁰ סימן קפא, ס"ק ט.

⁵¹ סימן קפ"א, ס"ק ט"ז. וכתב שכאן מותר לכו"ע (-גם לאוסרים במים ראשונים).

עוד יצויין, שכיון שטעם איסור נטילת מים אחרונים בחמין הוא שאין מעבירין הזוהמא מהידים, דנו פוסקים האם האידנא שנוטלים גם כשהידים נקיות, אולי מותר ליטול מים אחרונים בחמין⁵².

ואלו הראשונים שפסקו כלישנא בתרא:

רבינו חננאל⁵³, רי"ף⁵⁴, ר' אברהם אב"ד בספר האשכול⁵⁵, ר' זרחיה הלוי⁵⁶, רמב"ם (לעיל), ראב"ד⁵⁷, ר' יהודה בר ברכיה⁵⁸, רבי יהודה אלמדארי⁵⁹, רבינו יצחק בר משה באו"ז⁶⁰, רבינו יונה⁶¹, ר' מאיר ב"ר שמעון בספר המאורות⁶², רבי מרדכי בר הלל - "המרדכי"⁶³, רבינו יחיאל בספר תניא [רבתי]⁶⁴, רבינו צדקיה בשבלי הלקט⁶⁵, כל-בו⁶⁶, רבי אהרן הכהן מלוניל⁶⁷, רא"ש⁶⁸, רבי אהרן הלוי⁶⁹, רשב"א⁷⁰, ריא"ז⁷¹, רבינו מנחם המאירי⁷², רבי אשתורי הפרחי⁷³, רבי אלכסנדר הכהן בעל "האגודה"⁷⁴, רבינו יעקב בן רא"ש (ב"טור" לעיל), ספר הנייר⁷⁵, רבינו נסים⁷⁶.

⁵² הרא"ח נאה בקצות השלחן סימן מ"ג, בהערות "בדי השלחן" ס"ק י"א; משנה הלכה קפ"א.

⁵³ מובא במרדכי ובאו"ז.

⁵⁴ בברכות ובחולין.

⁵⁵ ספר האשכול ה' נט"י (הוצאת אוירבך, עמ' 35; הוצאת אלבק, עמוד 51-52). על הברייתא נכתב: "ודוקא כשהיד סולדת בהן, אבל פושרין לית לן בה". ובהמשך, בהוצאת אוירבך: "חמי אור נוטלים.. אפילו יד סולדת בהן כר' יוחנן דאמר שאלתי את רשב"ג ברבי... עושין כן". ובדומה לכך בהוצאת אלבק, על מחלוקת ר"י וחזקיה נכתב דק"ל כר' יוחנן בהא (ראה הערה 29).

⁵⁶ ספר המאור הגדול על חולין (דף לו: באלפס).

⁵⁷ ראב"ד בתשובות ופסקים (הוצאת ר"י קאפח עמ' פג), רק ציטט הברייתא בלי פירוש של אחת מהלישנות. ואולם בספר כפתור ופרח פרק ז' מצוטטת השגת ראב"ד על רז"ה אשר ממנה משמע שמשכים לפסק רי"ף הן בחמי טבריא (שפוסק כחזקיה) והן בחמי האור (כר' יוחנן) - כלומר כלישנא בתרא.

⁵⁸ ב"שיטת ריב"ב" על מס' ברכות (דף מ: באלפס) מצטט את דברי דודו, ר"ז הלוי.

⁵⁹ ר"י אלמדארי מחכמי חלב שבסוריה (במאה 13 למנינים), בפירוש שחיטת חולין רבתי (עמ' ק'), מביא את פסק רמב"ם כלישנא בתרא.

⁶⁰ או"ז, ח"א, ה' נט"י, אות נ"ז.

⁶¹ כן כתבו בשמו תלמידיו על רי"ף בברכות מ: ד"ה חמי טבריא.

⁶² ברכות נ"ג.

⁶³ ברכות, פרק ח', סימן קצ"ג.

⁶⁴ תניא, סימן כ"ב - ענין נט"י, ד"ה אמר: "מים שהוחמו באור מותר ליטול... כך פסק רבינו יצחק אלפסי ז"ל".

⁶⁵ הביא את פסק רי"ף בערוגה ג', סימן קל"ב (הוצאת בובר, עמ' 105).

⁶⁶ סימן כ"ג, טו: וצ"ע בכל-בו, שמצטט את רשב"א לגבי טעם האיסור, אך זהו בדיוק לשון הברייתא! וכן תמהו באנצ'י תלמודית (כא, עמ' תשה, הע' 86) על מחבר "ארחות חיים".

⁶⁷ ספר ארחות חיים, ה' נט"י, אות י"ד. וראה הערה קודמת.

⁶⁸ על חולין, ציטוט רי"ף מברכות; בתוס' רא"ש ובשו"ת רא"ש ריש כלל מ"ח.

⁶⁹ בחי' לברכות ולחולין.

⁷⁰ בחי' לחולין ובתורת הבית, בית ו', שער ב'.

⁷¹ פסקי ר' ישעיה אחרון (די-טראני), ברכות פרק ח', אות כ' (ושכ"כ בקונטרס הראיות לחולין).

⁷² בית הבחירה על חולין; בית יד (אחרי מס' ברכות) שער ה', עמ' 224.

ואלו האחרונים שכתבו להקל כמותם:

רבי יוסף קארו (לעיל), ר' מרדכי יפה בעל הלבוש⁷⁷, ר' דוד הלוי בט"ז⁷⁸, הגר"א⁷⁹, רש"ז מלאדי⁸⁰, רבי יעקב עמדין⁸¹ ועוד⁸².

ואלו הראשונים שפסקו כלישנא קמא:

רבי אלעזר מגרמייזא⁸³, רבי משה מקוצי בסמ"ג (לעיל), רבי יצחק מקורביל בסמ"ק (לעיל), רבינו שמשון בר צדוק בתשב"ץ⁸⁴, פשטות לשון ספר החינוך⁸⁵, רבינו יעקב מולין-המהרי"ל⁸⁶ ועוד⁸⁷.

ואלו האחרונים שפסקו כלישנא קמא, או שכתבו להחמיר כן:

ר' שלמה לוריא⁸⁸, אליה רבה⁸⁹, רבי אברהם דנציג⁹⁰, רי"מ הלוי עפשטיין בערוה"ש⁹¹, רי"מ הכהן מראדין⁹², ר' יוסף חיים מבגדד⁹³, ר' יעקב סופר בכף החיים⁹⁴ ועוד⁹⁵.

⁷³ בספר כפתור ופרח פרק ז', ד"ה על נט"י, מצטט רק את לישנא בתרא, ומביא את פסק רי"ף כר' יוחנן.

⁷⁴ על חולין.

⁷⁵ לאחד מהראשונים, סימן כ"ו.

⁷⁶ בחי' לחולין.

⁷⁷ לבוש התכלת, סי' קס"ו; קפא, ג.

⁷⁸ כן משמע מטורי זהב על שו"ע בסי' קס, סי' ק"ז (ולא כמש"כ בילקוט יוסף ח"ג, עמ' סט, טז).

⁷⁹ ביאור הגר"א לשו"ע שם.

⁸⁰ שו"ע בעל התניא, סימן קפ"א, סעיף ג': "ויש להקל בדברי סופרים" - כלישנא בתרא (-כרשב"א לעיל).

⁸¹ כ"כ ריעב"ץ בסידורו ב"כסא שן"-הנהגת הסעודה, יד ב', ג-במים, תנאי ה'; פרק בדין מים אחרונים, א' (יסידור בית יעקב), למברג תרס"ד, עמ' רכ ועמ' רכד; "סידור היעב"ץ מעמדין", הוצאת אשכול, י-ם תשנ"ד, ח"ב-שערי שמים, עמ' תתקסז ועמ' תתקעח).

⁸² במשנ"ב כתב שכן עיקר, וראה לעיל הערה 39 ובאנצ' תלמודית (כרך טז, עמ' מט; כרך כא, עמ' תשו).

⁸³ ספר הרוקח הגדול (י-ם תשכ"ז), הלכות סעודה, סימן שכ"ח, עמ' רכ"ג.

⁸⁴ דיני נטילה, סימן רפ"ב.

⁸⁵ בספר החינוך כתוב (סוף מ"ע ת"ל): "מים אחרונים - חובה, וצריכים להיות מים קרים". לכאורה כוונתו למעט כל חמין ואפילו אין היד סולדת בהן. אך אפשר שהתכוון למעט רק חמין שהיד סולדת בהן, וכך הבין רי"מ הכהן מראדין בשעה"צ (קס, לו). כך מוכרחים להסביר אם בעל ספר החינוך הוא רבי אהרן הלוי, שהרי רא"ה הכריע בחידושי (לברכות ולחולין) כלישנא בתרא (וכן כתב ר' שמחה הלוי בומברגר בהערותו בשולי חי' רא"ה בברכות).

לגבי זהות מחבר ספר החינוך ראה: הקדמת הרב דוד מצגר לספר החינוך עם מנחת חינוך, הוצאת מכון י-ם, עמ' 16-19, וכן בנספח לספר החינוך בהוצאת הרב שעוועל. מסקנתם היא שאינו רא"ה אלא תלמיד רשב"א אחר.

⁸⁶ ספר מנהגי מהרי"ל (מכון י-ם, עמ' תנז).

⁸⁷ ובאנצ' תלמודית (כא, עמ' תשו, הע' 98) ציינו גם לפסקי הרי"ד לחולין קה א (אינו בהישג יד).

כמו כן כתבו (שם) שבב"י (או"ח קפא ב') כתב שאפשר שכן דעת הרי"ש משאנך בפירושו למס' ידים פ"א מ"ג.

⁸⁸ יש"ש לחולין פרק ח', סימן י"א וריש סימן י"ד.

⁸⁹ על שו"ע סימן ק"ס סעיף ו'.

⁹⁰ חיי אדם, כלל לט, סעיף ו': "לכתחילה אין ליטול בהם, ואם אין לו אחרים - מותר".

⁹¹ בסי' קס, יג כתב שמותר ויש אוסרין, אך בסי' קפא, ז כתב שהעיקר ליטול בצונן כמג"א.

1. הבהרת המושג "חמין שהיד סולדת בהן"

מה פירוש "חום שהיד סולדת" בדין נט"י? לעניין בישול בשבת התלמוד במסכת שבת (מ.) מגדיר זאת כך:

"והיכי דמי יד סולדת בו? אמר רחבא: כל שכריסו של תינוק נכוית".

ופרש רש"י: "סולדת – נמשכת לאחוריה"⁹⁶ מלאגה שלא תכזה, וזהו לשון: 'ואסלדה בחילה' [אויז גי... והיכי למי סלוד – יך שכולל מרתיחה מועטת ויך שאינו סולד" – כלומר רגישות עור הידים לחום, משתנה מאדם לאדם, ולכן רחבא הגדיר חום זה ברגישות כרסו של תינוק, בהנחה שזה דבר קבוע יותר⁹⁷. את הגדרת רחבא הביאו הפוסקים בהלכות שבת⁹⁸.

מהי ההגדרה בדיני נט"י?

רבינו גרשום מאור הגולה ורש"י בסוגייתנו פרשו: "סולדת" – נכוית. וכן כתבו עוד ראשונים⁹⁹. הגדרה זו שונה לכאורה¹⁰⁰ מזו שבהלכות שבת. חום שהיד ממש נכוית בו, גבוה מחום שהיד נמשכת אחורה מדאגה שמא תיכזה¹⁰¹.

⁹² במים ראשונים כתב במשנ"ב (סימן קס, ס"ק כז): "... וכתבו האחרונים דבאין לו מים אחרים אין להחמיר בזה דהעיקר כדעת השו"ע... אפילו אין לו מים אחרים כ"א חמין שהיד סולדת בהן יראה להמתין מעט עד שיצטננו במקצת שלא יהיה היד סולדת בהן, ויהיה מותר לכו"ע. ובמים אחרונים כתב (סימן קפא, ס"ק ז): אם אין לו כי אם אלו הפושרין בודאי אין להחמיר. ובשער הציון הביא רשימת הפוסקים המקלים.

⁹³ בן א"ח (שנה א, פרשת אחרי, יז; פרי שלח, יא). וכתב במים ראשונים: אע"ג דמרן [=שו"ע] מתיר... יש לחוש לסברת המחמירים ולא יטול... עד שיצטננו מחום כזה, ובשעת הדחק... מותר... אך לא יברך בשם ומלכות אלא יהרהר שו"מ בליבו בעת הברכה...

⁹⁴ במים ראשונים (סי' קס, ס"ק לב) כתב: כיון שיש פלוגתא בזה, יש להחמיר לכתחילה שאין ליטול בהם כלל אפי' נצטננו... ואם אי אפשר לו להמתין לא יברך... כי אם בלא שו"מ משום סב"ל (כמו בא"ח). ודין מים אחרונים בסי' קפא, ס"ק טז.

⁹⁵ ראה בילקוט יוסף חלק ג', עמ' סט, הלכה טז; ובדין מים אחרונים – עמ' רמח, הלכה ט (-במים ראשונים כתב ר' יצחק יוסף להחמיר ובאחרונים לא הכריע).

⁹⁶ וציון הגר"ע יוסף ללשון המשנה במסכת מכשירין פ"ה מ"ט: "סולדת לאחריה".

⁹⁷ רגישות עור הידים תלויה בעיקר בעיסוקו של אדם במשך הזמן, ולכן הגדיר רחבא בתינוק בן יומו (- עי' אנצ"י תלמודית כא, ריש עמ' תרצט, הע' 11), שזהו שיעור השווה בכל התינוקות (- ריטב"א לשבת מ:). אך לכאורה זהו שיעור שקשה יותר לבדוק למעשה (-את הכרס של איזה תינוק תכווה?..).

⁹⁸ רמב"ם (בפרק כ"ב מהלי שבת הלכה ד'); הטור והשלחן ערוך (או"ח סי' שי"ח סעיף י"ד).

⁹⁹ כן כתבו ר"ש משאנץ (בפ"י למס' ידים, א, ג), רשב"א בתורת הבית (הבית הקצר), ר' יצחק מנרבונא (על רי"ף לחולין, עמ' קיא), הטור, השו"ע ועוד. אמנם בטור כתב "נכווית" בשתי המקומות (-באו"ח, אך ביו"ד סי' קה כתב פעם "סולדת" ופעם "נכווית"), אך בשו"ע כ"כ רק בסי' קפא, אך בסי' קס כתב "סולדת".

עוד בענין פירוש "ואסלדה" והגדרת יד סולדת, ראה במפרשי המקרא באיוב, וי (רש"י, רמב"ן, רלב"ג, אבע"ז ורד"ק בספר השרשים), וע"ע בשו"ת בני בנים ח"א, סי' יא (בעמ' מג ד"ה והרמב"ם; עמ' מז ד"ה ולדינא; וד"ה ואולם). וליודעי צרפתית עתיקה: בספר "הנייר" (סימן כו) כתב ש"סולדת" = אקלדיר בלי [=בלעז].

¹⁰⁰ וכ"כ ר' אברהם דנציג; אך עי' אנצ"י תלמודית (כא, עמ' תרצח-תרצט, בעיקר הע' 9).

¹⁰¹ אך הגר"ע יוסף העיר על כך שבספר איסור והיתר הארוך (כלל לד סי' כ) כתב על הגדרת התלמוד: "כל שכריסו של תינוק נכוה מהן" – והיינו גם כן שיד כל אדם בינוני נכוית מהן. יוצא שאין שתי ההגדרות שונות.

אך במג"א¹⁰² תמה על הגדרה זו: "וצריך עיון, אטו בשו" [=בשוטה/בשופטני] עסקינן שיכווה ידיו? ! ובגמרא [חולין קה] איתא 'שהיד סולדת בהן', והוא כל שכריסו שלתינוק נכווית הימנו [-שבת מ:]:". ובמחצית השקל הסביר דעתו: "ואם כן הגדול - אין ידיו נכווית, לפי שעור ידיו קשה". ואכן כך כתוב בספר האשכול בדיני נט"י¹⁰³: "והיכא [=והיכי] דמי יד סולדת - עד שכריסו שלתינוק נכווית בו". לדעתם, הגדרת "סולדת" בהלכות שבת ובהלכות נט"י זהה¹⁰⁴.

ובענין זה אצטט חלק מתשובת הגר"ע יוסף¹⁰⁵:

הן אמת דלכאורה קשה קצת דהא כריסו של תינוק שעורו רך מאד, נכוה בנקל יותר מיד סולדת של אדם בינוני שעורו קשה. והיאך השוו את השיעורים הללו? ולכאורה היה נראה דנכוה הוא חמור מסלידה, שהוא רק מוציא ידו ומושכה לאחורנית מבלי שתכוה. וכן מתבאר במג"א (סי' קפא סק"ג) שהקשה עמ"ש בשו"ע שם... ופי' במחה"ש... אולם רש"י... פרש: סולדת=נכווית... ועיין בש"ע או"ח (סי' קס"ו)¹⁰⁶. וקושיית המג"א יש לתרץ דמיירי באדם שעור ידיו קשה יותר ויכול ליטול בחמין שיד כל אדם בינוני סולדת בהן. ולקושיא הנ"ל י"ל דהיד סולדת בהן הוי לאחר שתשהה בהם היד זמן מה, ורק אח"כ ירגיש בחומם, וזהו שכתוב שהיד סולדת בו כלומר בתוכו, ולא אמרו סולדת ממנו. אבל התינוק נכוה בהן מיד עם בואו במגע אתם. ומצאתי סיוע לזה בס' יוסף אומץ למהר"י יוזפא... וגם הלום ראיתי בס' יד יהודה שכ"כ להדיא. והובא בדרכי תשובה... וכן משמע קצת מלשון הירושלמי (ר"פ כירה) מותר להפשיר במקום שהיד שולטת, ואסור להפשיר במקום שאין היד שולטת. והיינו יד סולדת בהן¹⁰⁷. וק"ל. אולם מצאתי להמאירי (שבת מ:) שכ', שאין דבר זה חוזר להעמדת מים כנגד המדורה להתיר כל שאין היד סולדת בהן, אלא לענין מ"ש סכה אשה ידה שמן כו', וזהו ששאלו היכי דמי יד סולדת בהן, כלומר בסכה אשה ידה היאך אתה משער יד סולדת, ופי' בה כל שכריסו של תינוק נכוה בהמשחתה. ע"כ. נמצא שפי' כריסו של תינוק נכוה קאי אחר שנלקחו ביד למשוח אותו, ועי"ז נצטננו קצת. עכת"ד לעניינינו.

יש עוד אפשרויות לתרץ את קושיית מג"א:

בשו"ת קרית חנה דוד (ח"א, סימן ל"ב) הציע שפירוש "נכווית" (בשו"ע) ר"ל נרגשת בחמימותם, ואפשר שזה ג"כ כוונת מג"א. וכן ניתן לומר שבאו להשמיענו שאפילו מי שטעה וסבר שהם קרים או פושרים ונטל מהם ונמצאו חמים כ"כ שהיד נכווית בהם - אין מועילה נטילה זו, וצריך לחזור וליטול במים צוננים (-בדומה לתירוץ הט"ז על קושיית ר"מ מקוצי ורש"ל).

¹⁰² על שו"ע סימן קפ"א סעיף ג'.

¹⁰³ האשכול עם פירוש נחל אשכול, ה' נט"י, עמ' 35.

¹⁰⁴ וכן במשנ"ב הביא בסי' קס (ס"ק כו) את פירוש רש"י במס' שבת, ובסי' קפא (ס"ק ח) הביא את הסבר מג"א.

¹⁰⁵ שו"ת יביע אומר חלק ג-או"ח סימן כד, בעיקר ד"ה (ה) הן אמת. תקציר תשובה זו בשו"ת יחוה דעת חלק א סימן ח.

¹⁰⁶ ששם נכתב (עיי' מי?) פירוש "סולדת" על פי התלמוד במס' שבת.

¹⁰⁷ אך עיין באנצ'י תלמודית (כרך כא, עמ' חצרי"ת, הע' 6).

ז. סיכום וטבלה

כפי שראינו, נחלקו אמוראים במסכת חולין מהי טמפרטורת המים המותרת לנטילת ידים לפני הסעודה ולאחריה. ונחלקו הפוסקים כאילו שיטה לפסוק: רוב הראשונים פסקו לקולא, ואילו רוב האחרונים פסקו להחמיר (!)

הלכה למעשה: לנט"י קודם הסעודה מותר ליטול בכל מים חמים, ויש מחמירים שלא ליטול בחמין שהיד סולדת בהן (ויש מחמירים אפילו בחמין שהתקררו). מים אחרונים מותר ליטול בחמין רק אם אין היד סולדת בהן, ויש מחמירין ליטול רק במים צוננים (ולכו"ע מותר בחמין שנצטננו).

טבלת עזר:

באילו מים מותר ליטול	לפי לישנא קמא	לפי לישנא בתרא
מים ראשונים	חמין שאין יד סולדת בהן	חמין שיד סולדת בהן
מים אחרונים	צונן	חמין שאין יד סולדת בהן